

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2009-03-09

UDK 904:003.071(497.4Celje)

IZGUBLJENI NAPIS Z RELIEFOM MERKURIJA (CIL III 5196). DVA NOVA ROKOPISA O IZGUBLJENEM SPOMENIKU IZ CELEJE

Julijana VISOČNIK

Nadškofijski arhiv Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Krekov trg 1

e-mail: julijana332@yahoo.com

IZVLEČEK

Avtorica predstavi dva nova rokopisa, ki prinašata natančne najdiščne podatke o napisnem kamnu z reliefom iz Celeje (CIL III 5196). Oba rokopisa izvirata iz 18. stoletja in sta nastala kmalu po odkritju kamna. Ker je spomenik danes izgubljen, je njuna vrednost toliko večja. V rokopisih najdemo dokaj natančen opis spomenika, navedene so okoliščine, ki so botrovale odkritju, prepis napisa, enemu pa je dodana skica Merkurija. Z njuno pomočjo in ob upoštevanju ostale rokopisne tradicije so se razjasnile negotovosti pri transkripciji napisa in dvomi glede atributov v Merkurijevih rokah.

Ključne besede: rimska doba, Celeja, Norik, rokopisi, epigrafika, ikonografija, religija

L'ISCRIZIONE PERDUTA CON IL RILIEVO DI MERCURIO (CIL III 5196). DUE NUOVI MANOSCRITTI SUL MONUMENTO PERDUTO DI CELEIA

SINTESI

L'autrice presenta due nuovi manoscritti che offrono dati precisi sul ritrovamento della pietra di Celeja recante un'iscrizione e un rilievo (CIL III 5196). Entrambi i manoscritti risalgono al 18° secolo e sono stati redatti poco dopo il ritrovamento della pietra. Poichè il monumento è oggi perduto essi rivestono un'importanza ancora maggiore. Riportano un'accurata descrizione del monumento, vi sono citate le circostanze che hanno condotto alla sua scoperta e contengono una trascrizione del testo; uno è anche corredato da uno schizzo di Mercurio. Con il loro aiuto, e tenendo in considerazione le altre tradizioni manoscritte, sono stati chiariti le incertezze della trascrizione e i dubbi in merito agli attributi presenti nelle mani di Mercurio.

Parole chiave: epoca romana, Celeia, Norico, manoscritti, epigrafia, iconografia, religione

UVOD

V letu 2003 je prof. dr. Franz Glaser (Landesmuseum Kärnten) obvestil kolege v Sloveniji, da se je v antikvariatu *In libris* na Dunaju pojavil zanimiv konvolut. Pridobili naj bi ga od nekega Madžara, a podrobnejših podatkov o njegovem izvoru žal nimamo. Vsebuje okoli 50 strani, ki zadevajo predvsem Celejo in njeno okolico.¹ Pokrajinski muzej Celje je zaradi omenjene vsebine pokazal zanimanje zanj, v letu 2004 je konvolut kupil za 850 evrov in ga sedaj hrani v svojem arhivskem oddelku.

Sveženj spisov tako vsebuje:

- 4 oštevilčene pole z zgodovinskimi podatki o rimski Celeji (opozorila na deli: Anton Roschmann, Veldidena, in Wolfgang Lazius, *Reipublicae Romanae in exteris Provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum Libri duodecim*);

- pismo (APMC, 2), ki ga je napisal *presbyter curatus loci* Andreas Dragerus² (Andrej Drager), datirano 8. marca 1749, naslovljeno na neimenovanega plemiča, v katerem odgovarja na 5 vprašanj, ki žal niso ohranjena (glej slike 5–8);

- 4 strani z naslovom "*Mercurius et cornuta figura*" (APMC, 1) iz leta 1741 (glej slike 1–4);

- notice o različnih napisnih spomenikih iz Celeje (napisi, reliefi, votivni spomeniki): za Jupitra Najboljšega in Največjega (CIL III 5173, CIL III 5184); za Marsa, Herkula, Viktorijo in Norejo (CIL III 5193); za Genija (*civitatis*) (CIL III 5159); in o številnih nagrobnih spomenikih (CIL III 5221, CIL III 5240, CIL III 5267, CIL III 5238, CIL III 5227, CIL III 5246, CIL III 5243, CIL III 5220, CIL III 5154, CIL III 5256, CIL III 5257, CIL III 5219, CIL III 5218, CIL III 5230, CIL III 5247, CIL III 5271, CIL III 5269, CIL III 5226, CIL III 5223);

- besedila milnikov iz Ivence CIL III XVII 4, 1, 120; CIL III XVII 4, 1, 121; CIL III XVII 4, 1, 122; CIL III XVII 4, 1, 123; CIL XVII 4, 1, 124;

- fragmentaren latinski napis iz M. Pletrowitsch (najverjetneje Maria-Pletrowitsch, danes Petrovče) – CIL III 5116 (?);

- risbo nagrobnika za Hansa Schinagla iz 1473 v kapeli zgornjega gradu;

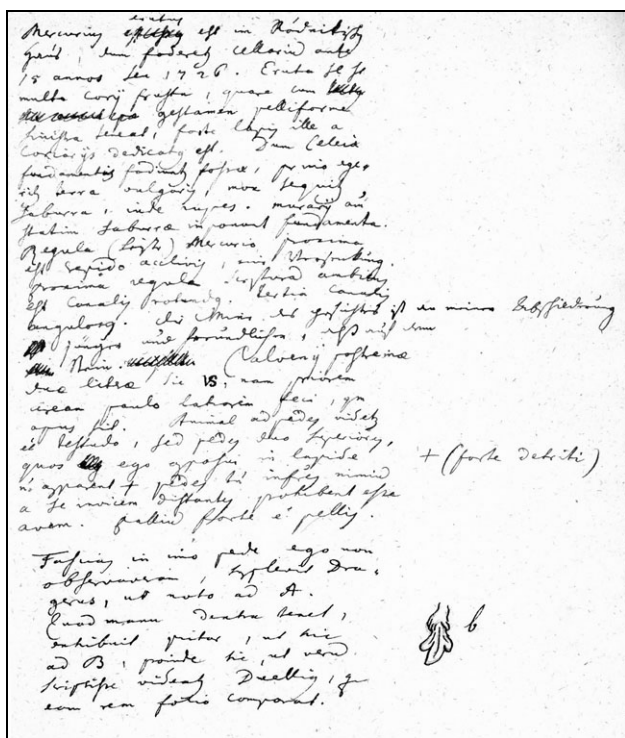
- skico kovanca Aleksandra Velikega;

- prepis napisa za Joannesa Baptista de Caballinis, ki je umrl leta 1783, podpisal pa ga je M. Denis (domnevno Michael Denis, 1729–1800, pesnik, jezuit in kustos v dunajski dvorni knjižnici, prim. www.newadvent.org).

Podatki na rokopisih so večinoma omejeni na prepis rimskih napisov, omembo najdišča ter hrambe posameznega napisa.

Dva od omenjenih rokopisov, ki zadevata izgubljeni spomenik CIL III 5196, nameravam na tem mestu ovrednotiti. Prvi je Dragerjevo pismo iz leta 1749 z njegovimi odgovori, drugi med njimi pa opisuje okoliščine najdbe, relief in podrobnosti na napisu (ločilna znamenja idr.) celejskega Merkurija. Rokopis z naslovom *Mercurius et cornuta figura* (1741) pa je sestavljen iz štirih strani, med katerimi so tri posvečene Merkuriju (na dveh sta skici), na četrti je pridana še stran s skico rogatega vodnega božanstva. Merkurij je upodobljen na sredi spomenika, pri čemer napis teče na njegovi levi in desni (glej sliko 1).

Merkurijeva upodobitev (glej slike 2 in 3) prikazuje nekaj njegovih tipičnih atributov, kot npr. *petasus*; v levi roki, čez katero pada plašč, drži *caduceus*. Ob njegovi desni nogi je narisana ovalen predmet z majhno glavo, ki

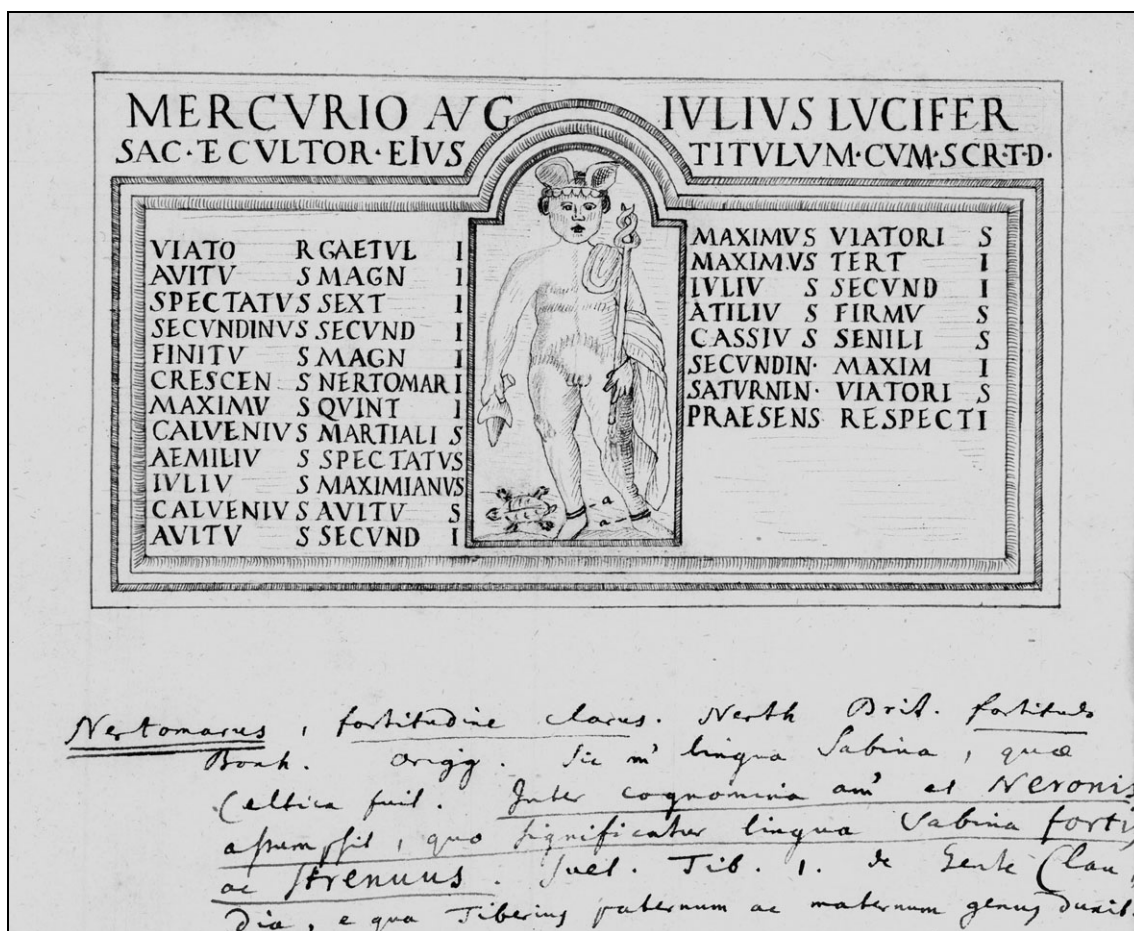

Sl. 1: Prva stran rokopisa "*Mercurius et cornuta figura*" (APMC, 1).

Fig. 1: First page of the "*Mercurius et cornuta figura*" manuscript (APMC, 1).

1 Želela bi se zahvaliti Marjeti Šašel Kos in Ireni Lazar, ki sta mi rokopisa prepustili v objavo. Stanku Kokoletu gre moja iskrena zahvala za pregled besedila in konstruktivne predloge, Niku Hudelji pa se zahvaljujem za pomoč pri branju rokopisov.

2 Orožen, 1854, 246 omenja Andreja Primoža Dragerja in ga uvršča med 'spirituale' v Celju. Andrej Drager je spet opisan na str. 267 kot kaplan v Laškem in Celju, kasneje pa v Slovenskih Konjicah, kjer je tudi umrl leta 1770. Očitno gre za isto osebo, ki jo je mogoče istovetiti tudi s človekom, ki je napisal to pismo.

Sl. 2: Druga stran rokopisa "Mercurius et cornuta figura" (Merkurijev relief z napisom) (APMC, 1).

Fig. 2: Second page of the "Mercurius et cornuta figura" manuscript (Relief of Mercury with an inscription) (APMC, 1).

ga lahko identificiramo kot želvo.³ Večjo pozornost pa moramo nameniti predmetu, ki ga drži v desni roki. Pričakovali bi možnjiček, s katerim so Merkurija, boga dobička in trgovine, pogosto upodabljali. Oblika možnjičkov na ohranjenih reliefih, gemah in medaljonih zelo variira (prim. Simon, Bauchhenss, 1992a, 1992b). Kljub številnim Merkurijevim portretom pa ne moremo najti niti enega, kjer bi bil predmet v desni roki (možnjiček?) popolnoma enak temu, ki ga nosi naš Merkurij.⁴

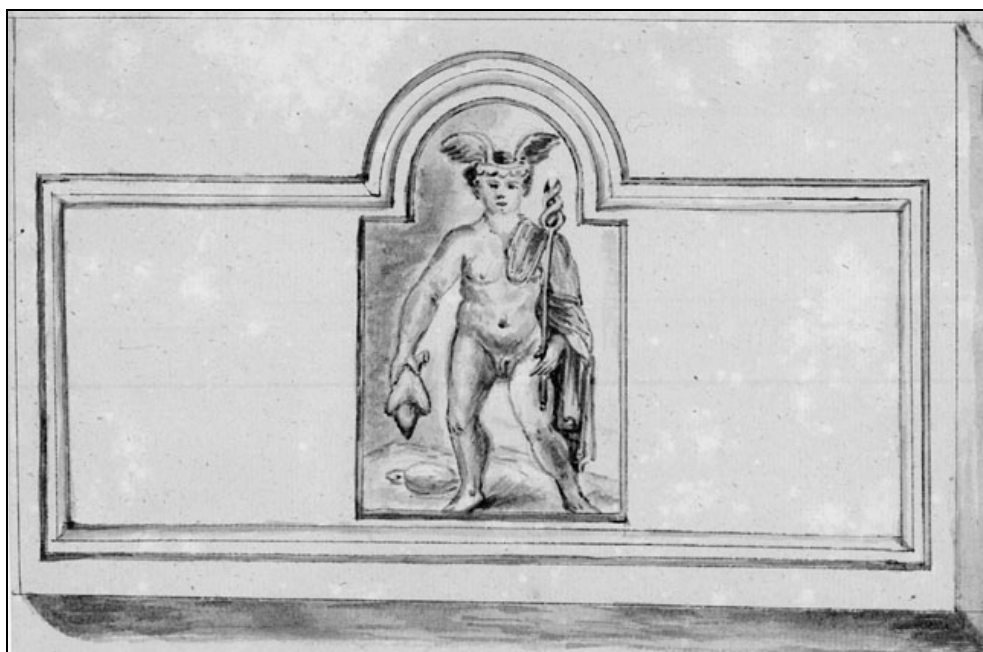
Nenavadna oblika je tako verjetno posledica nenatančnega skiciranja in ne površnosti kamnoseka.

Ikonografska tipologija Merkurija je zelo razvejana: osnovna delitev je odvisna od tipa plašča, ki ga nosi Merkurij (oz. ga sploh ne), medtem ko so ostali atributi enostavno pridani. Merkurij iz Celeje tako najbolj ustreza tipu št. 2: Merkurij s *chlamys* (*Schulterbauschlamys*).⁵

³ Želva nakazuje na Merkurijev legendarni izum lire iz želvjega oklepa.

⁴ Prim. Baratta, 2001, 124, 133 (sl. 61); bronast Merkurij iz Casal Combe je danes izgubljen, a je za nas zanimiv zaradi predmeta, ki ga drži v desni roki, in močno spominja na omenjen atribut celejskega Merkurija. Avtor predvideva, da gre za možnjiček. Prim. tudi Moga, 2004, 256–257, še posebno sl. 3, kjer je možnjiček tudi zelo nenavadne oblike. Tudi to je primer ek bronastega kipa. Prim. CSIR (*Corpus signorum imperii Romani*), Deutschland II, 1, 1975, tabela 8 (2 Alzey), tabela 13 (3a Alzey); CSIR, Deutschland II, 3 1984, tabela 77 (44 Mainz-Kastel) – mnogo primerov je izpričanih v Germaniji. Prim. bazo *ubi erat lupa* (<http://www.ubi-erat-lupa.org/>): veliko predstavitev izvira iz Germanije in Recije; še posebno zanimiva sta primera št. 5664 (Komárom-Esztergom – Pannonia) in 6294 (Augsburg – Raetia).

⁵ Prim. Simon, Bauchhenss, 1992a, 537–540; Simon, Bauchhenss, 1992b, 295–298 (sl. 385, 387, 388 – ti Merkurijevi atributi so našim skoraj identični).

Sl. 3: Tretja stran rokopisa "*Mercurius et cornuta figura*" (Merkurijev relief) (APMC, 1).
Fig. 3: Third page of the "*Mercurius et cornuta figura*" manuscript (Relief of Mercury) (APMC, 1).

MERKURIJEV SPOMENIK

Do danes poznamo štiri vire iz časa okoli 40 let po odkritju spomenika: Frölich, Duellius (Duelij), *Mercurius et cornuta figura*, Drager; glede na to, da smo zadnja dva med njimi odkrili v zadnjih šestih letih, si napis in celoten spomenik zaslužita ponovno ovrednotenje. Z izgubljenim napisom pa so se skozi zgodovino ukvarjali že številni avtorji:

CIL III 5196 + p. 1830:

Wedenig, 1997, 120–121 (C 12); Scherrer, 1984, 408 (št. 286); *ILLPRON* 1657 + 1658; Alföldy, 1974, 267; Petsch, 1936, 75–76 (št. 307);

starejša literatura: Frölich, Ms. 1728?, 7–8; Duellius, 1733, 7–8, št. 9 (od njega: Muratorius, 1739, 182, št. 1); "*Mercurius et cornuta figura*", 1741; Dragerus, 1749 (pismo); Orellius, 1828, 417 (št. 2394); Muchar, 1845, 370; Knabl, 1862, 77r–77v (št. 258); Steiner, 1862, 372 (št. 3063); Waltzing, 1899 (repr. 1970), 112 (št. 362).

V nadaljevanju bom najprej navedla podatke o kamnu, kot jih razkrivata novo odkrita rokopisa. Potem pa se

bom posvetila še drugima dvema, ki ju že poznamo in so ju citirali tudi že v CIL-u.

Anonimen rokopis z naslovom '*Mercurius et cornuta figura*' (iz leta 1741) prinaša poleg pomembne Merkurijeve skice tudi nekaj najdiščnih podatkov in informacij o okoliščinah odkritja (glej sliko 1). Merkurija naj bi našli v t. i. Rodnikischen Haus⁶ (Orodnikova hiša kot pri Dragerju?), medtem ko so kopali klet leta 1726.⁷ Ker je bilo ob kamnu tudi mnogo ostankov usnja in naj bi Merkurij v levici držal oblačilo iz kože, je avtor predvideval, da bi kamen lahko posvetili strojarji, za kar pa nimamo konkretnega dokaza. Predmet pri nogah avtor opredeli za želvo, čeprav razloži, da na kamnu ni več zadnjih dveh želvinih nog, temveč ju je dodal sam pri prerisovanju. Ker sta sprednji nogi med seboj kar precej oddaljeni, avtor podvomi v to, da bi lahko šlo za ptiča, in tako že sam ovrže možnost, da bi lahko bil upodobljen petelin, ki je bil razmeroma pogost spremljevalec Merkurija. Avtor piše, da na eni nogi ni opazil trakov, dodal pa naj bi jih že Drager.⁸ Glede predmeta, ki ga Merkurij drži v desnici, se avtor ne opredeli, navede Duelija, ki ga je primerjal z listom.

6 Glede na podatke, ki jih v nadaljevanju najdemo pri Dragerju, lahko predvidevamo, da se oba primera najverjetneje nanašata na isto družinsko ime; od tod priimek Orodnik, ki ga je avtor tega vira napačno izpisal.

7 Frölich piše o letu 1710. Glede na to, da je jezuit Erasmus Frölich rokopis najverjetneje napisal kmalu po 1728, potem ko je spremljal cesarja Karla VI. na njegovi poti v Italijo, so spomenik morali najti pred tem letom. Ostali viri navajajo leto 1726, a se zdi verjetnejše leto 1710, ki ga navede Frölich – če bi namreč kamen popisal dve leti po njegovem odkritju, se pri datumu najbrž ne bi zmotil za celih osemnajst let.

8 Ni znano, v katerem delu (rokopisu), očitno pa je obstajal še en prepis oziroma vsaj preris reliefa, ki ga je priskrbel Drager. Mogoče bi bilo, da bi bila skica dodana pismu, ki ga obravnavam v nadaljevanju, pa se je skozi čas izgubila.

Andreas Dragerus, katerega pismo iz leta 1749 je drugi nov vir (glej slike 5–8, predvsem 6 in 7), poroča, da so relief našli v Orodnikovi hiši leta 1726, kjer so ga kmalu zatem vzdali v steno. Ob kopanju za klet (na vrtu nepodkletene hiše) so v zemlji našli še kose usnja ter marmorno kroglo, ki je imela železni obroč. Lastnik hiše je bil mesar, ki je v Dragerjevem času kroglo še imel v svoji mesnici. Drager se je večkrat odpravil tja, da bi jo videl, a je bila mesnica vedno zaprta (razlog vidi v postnem času). Prejšnji lastnik mesnice se je imenoval Martin Lederer, lastnik v času Dragerjevega pisanja pa Ressnegg; Orodnik je bil samo njegov vzdevek. Avtor omenja, da plemiču pošilja Merkurija, ki mu ga je naredil mizar (torej je moral biti iz lesa). Po Dragerjevem mnenju je pri Merkurijevih nogah želva.

Drager opiše tudi nekatere posebnosti napisa: posvetilo se je končalo s CVM. SCRTD., za CVM je bila pika, za SCR pa je ni bilo mogoče opaziti, prav tako ni bilo videti pike med T in D. Na spisku desno od Merkurija je bilo v 4. vrstici kot prvo zapisano ime *ATILIVS*; na drugem spisku je v 7. in 11. vrstici izpričano ime *CALVENIVS*. V 10. vrstici prebere *IVLIVS MAXIMIANVS*.

Drager prinaša največ podatkov o obravnavanem kamnu, z nekaterimi zgoraj omenjenimi viri se sklada. Nobene pozornosti pa ne nameni Merkurijevim atributom (z izjemo omembe želve), kar bi nas na tem mestu zanimalo.

Podatke iz Dragerjevega pisma in iz rokopisa neimenovanega avtorja (*Mercurius et cornuta figura*) pa bo potrebno primerjati z že znanimi iz Frölicha in Duelija. Zato naj na kratko predstavim še njune ključne informacije.

Erasmus Frölich (1728?),⁹ ki prav tako prinaša skico spomenika, omenja golega Merkurija s krilato glavo, ki stoji na sredi. Predmet v desnici avtor označi za mošnjček, tistega v levici pa kot dvignjen *caduceus*, s katerega visi *strophium*. Ob njegovi desni nogi bi po opisu avtorja naj bilo upodobljeno nekaj, kar spominja na želvo. Spomenik naj bi leta 1710 odkril Martin Lederer, mesar iz Celja. Omenja dva primera prepisa, ki ju je poslal različnima osebam (plemičema?), v prvem so skrbneje prepisane besede, v drugem skica (glej sliko 9).¹⁰

Raymundus Duellius (1733) poroča, da je na sredini spomenika upodobljen Merkurij, ki je obrabljen. V desnici drži cvetje ali listje (venec iz listja), v levici *caduceus*. Pri nogah, ki so, kot zapiše avtor, izgubile krila (*destitutos alas*), leži potovalni klobuk – *petasus* (ne želve). Srednji del telesa je prepašan s trakovi, napis pa

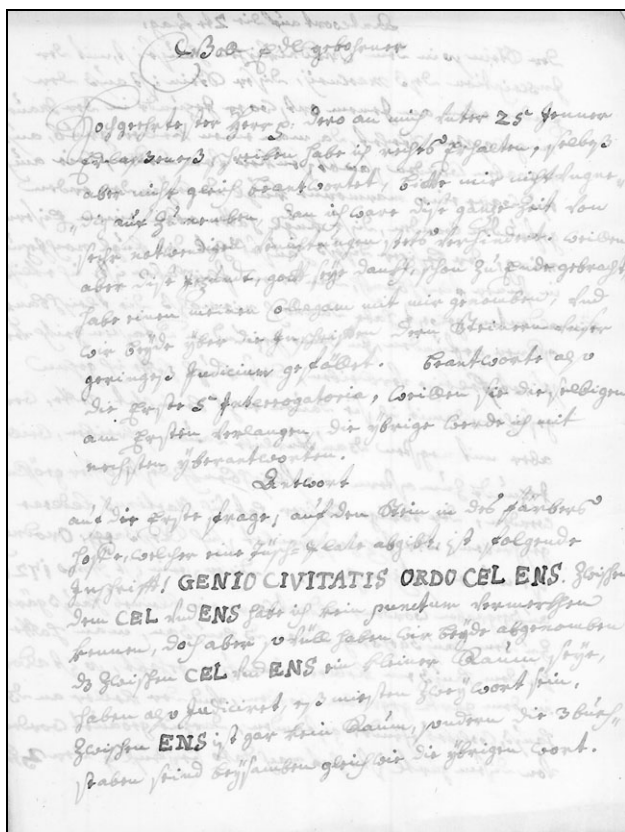

Sl. 4: Četrta stran rokopisa "*Mercurius et cornuta figura*" (Ahelaj) (APMC, 1).

Fig. 4: Fourth page of the "*Mercurius et cornuta figura*" manuscript (Achelus)(APMC, 1).

9 Po podatkih R. Freisitzerja iz samostana Sveti Pavel v Labotski dolini (Sankt Paul im Laventtal) je bil rokopis predvidoma napisan leta 1725, ko je Frölich spremljal cesarja Karla VI. na njegovi poti v Italijo. Vendar pa je cesar Celje obiskal leta 1728 (Orožen, 1854, 153), Mommsen pa tudi navaja, da je Frölich rokopis napisal v letih tik pred svojo smrtjo (1756). Na osnovi teh treh različnih podatkov lahko sklepamo, da je moral rokopis nastati po letu 1728. Tudi Noll (1962, 9) in Gubo (1909, 270) potrjujeta leto 1728 kot leto obiska cesarja Karla VI. v Celju.

10 Frölich 1725, 7: "... Puschianum exemplum accuratius refert verba inscriptionis, sed figuram alteri exemplo debeo." Drugi je comes Bathyanus.

Sl. 5: Začetek Dragerjevega pisma (APMC, 2).
Fig. 5: Beginning of Drager's letter (APMC, 2).

teče na obeh straneh Merkurija. Kamen je našel mesar Martin Lederer¹¹ v kletnem prostoru skupaj z marmorno kroglo črne barve, ki je bila zgoraj označena s tremi pikami (utež za pet funtov).¹²

PRIMERJAVA ROKOPISOV

Frölichov opis reliefa zajema več ključnih predmetov: krilata glava, *caduceus*, želva, mošnjiček in *strophium*. Duelij ga ni mogel poznati, saj ne navede letnice odkritja; namesto mošnjička govori o listju ali rožah; namesto želve naj bi pri nogah Merkurija, ki bi naj bil prepan s trakovi, ležal potovalni klobuk. Prvič je

omenjeno, da so ga našli v kleti, na mestu katere je bil nekoč vrt. Ob njem je bila tudi krogla, za katero je Duelij domneval, da je utež. Rokopis "*Mercurius et cornuta figura*" iz leta 1741 kot leto najdbe navaja 1726, prvič je omenjeno usnje, ki so ga našli ob kamnu; predmet ob nogi pa je ponovno prepoznan kot želva. Avtor se sam ni opredelil glede predmeta v desnici, kot referenco je navedel Duelija. Dragerjevo pismo povzema Duelijeve podatke in pravkar omenjenega rokopisa, ni pa jasno, če je poznal Frölicha ali ne.

Zaenkrat ni mogoče sklepati, da bi bili Frölichovi podatki uporabljeni še v katerem drugem delu, medtem ko Duelija eksplicitno navaja rokopis *Mercurius et cornuta figura* (pa tudi Muratorius). Delno se ujema tudi s podatki v Dragerjevem pismu (vrt, krogla). Čeprav ni nemogoče, da bi do podatkov lahko prišel sam iz lastnega interesa oziroma zaradi zanimanja nekoga drugega, naslovnika pisma. Poznejši avtorji so uporabljali predvsem Duelija, ki je bil očitno najlažje dostopen. Novih podatkov ne prinašajo, ukvarjajo se predvsem s pravnim statusom oseb, ki so na napisu omenjene.

Na medsebojno odvisnost rokopisov bi lahko sklepali tudi na osnovi zapisa ter imen v stolpcih pri posameznih avtorjih. Predvsem je mogoče ugotoviti, da so bili avtorji pri prepisovanju imen zadnjih petih vrstic v prvem stolpcu površni. Drugi stolpec, ki vsebuje osem imen, ni problematičen, saj vsi avtorji navajajo vsa imena (le Muratorius je zadnji dve imeni zamenjal). Ime v četrti vrstici je v rokopisu "*Mercurius et cornuta figura*" in v Dragerjevem pismu zapisano kot *Atilius*, kar je verjetneje kot *Alilius*.¹³ Drager celo eksplicitno poudari, da je ime zapisano s T.

Prvih šest imen v prvem stolpcu (od skupaj dvanajstih) ni spornih, saj so vsa izpričana v isti obliki in v enakem vrstnem redu v vseh virih. Druga polovica je bolj problematična; Duelij in Muratorius prinašata identičen zapis (napake, ki se pojavijo že pri Dueliju, Muratorius enostavno prepíše): *CALVINIVS MARTIALIS* se namreč pojavi v dveh vrsticah; imen *IVLIVS MAXIMIANVS* in *CALVINIVS AVITVS*, ki sta zapisani v rokopisu "*Mercurius et cornuta figura*" in pri Frölichu, Duelij sploh ne navaja. Dilemo na tem mestu razreši Dragerjevo pismo, v katerem avtor ponovno izrecno zapiše, da sta obstajali dve imeni z gentilicijem *CALVENIVS* (pisano z E):¹⁴ *Martialis* in *Avitus*, ki naj bi stali v sedmi in enajsti vrstici;

11 V Celski kroniki (Orožen, 1854, 156) je mogoče razbrati, da so bile celske mesnice sredi 18. st. locirane pri kapucinskem (kapucinarskem) mostu, ki je stal desno od današnjega mostu proti Laškemu (Savinjsko nabrežje, južni del antičnega mesta). Orožen (1971, 376–378) kot najbolj verjetni lokaciji z najdaljšo tradicijo (za mesarje) navede nekdanjo Mlinsko (danes Kocenova) in Mesarsko (včasih Trg svobode, danes Trg celjskih knezov) ulico. Obe moramo upoštevati kot potencialni možnosti za lociranje hiše M. Ledererja. Glej zemljevid. Ulici sicer nista v neposredni bližini, obe pa se nahajata v relativni bližini Savinje in potekata skoraj pravokotno na omenjeno reko. Bližina reke iz praktičnih razlogov (čiščenje) govori v prid temu, da so bili mesnice postavljene na tem delu mesta. Prim. Kolšek, 1986, 265. Arheološka izkopavanja so potrdila omenjeno lokacijo mesnic v Celju (Muzejski trg).

12 Krogla, ki je prav tako izgubljena, ni mogoče časovno opredeliti.

13 Prim. *Onomasticon* I, 43, 85–68, 89–90; za razliko od zelo pogostega *Atilius*, ime *Alilius* sploh še ni izpričano.

14 V *CIL* (kot tudi pri Dueliju) je napisan z I.

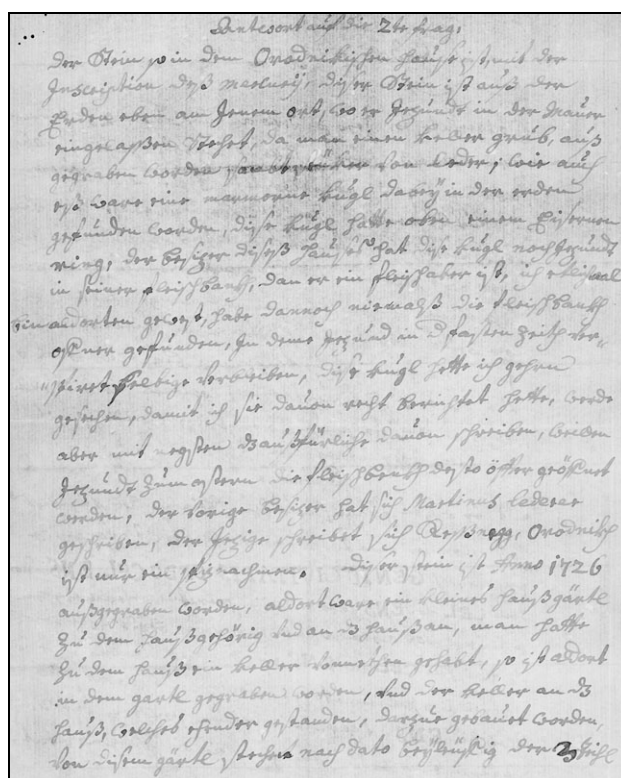
REKONSTRUKCIJA NAPISA

Mercurio Aug(usto)
 sac(rum) et cult(oribus) eius.

Viator Gaetuli,
 Avitus Magni,
 Spectatus Sexti
 Secundinus Secundi,
 Finitus Magni,
 Crescens Nertomari,
 Maximus Quinti,
Calvenius¹⁵ Martialis¹⁶
Aemilius Spectatus,
Iulius Maximianus,
Calvenius Avitus,
Avitus Secundi,

Iulius Lucifer
 titulum cum scr(iptura) t(estamento) d(edit).

Maximus Viatoris,
 Maximus Terti,
 Iulius Secundi,
 Atilius Firmus,
 Cassius Senilis,
 Secundin(us) Maximi,
 Saturnin(us) Viatoris,
 Praesens Respecti.

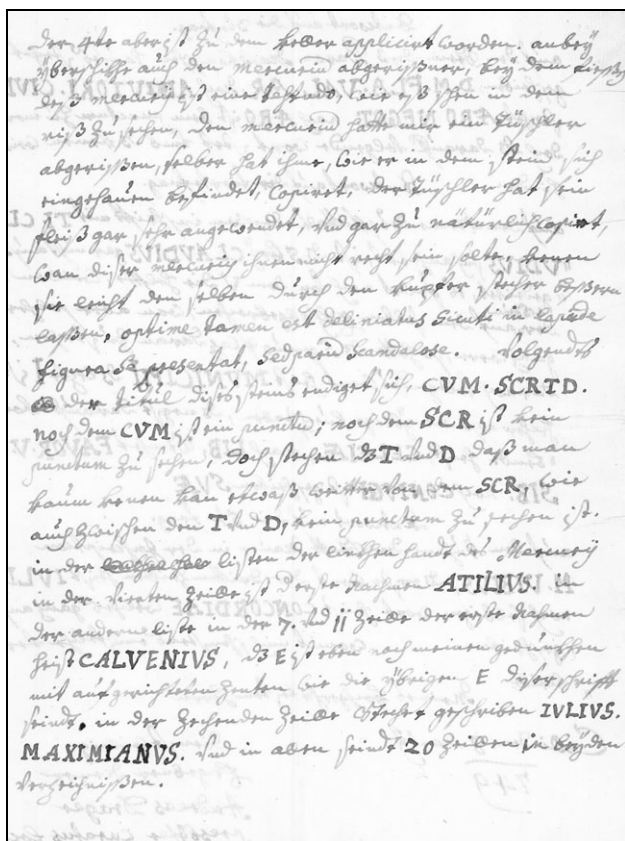

Sl. 6: Druga stran Dragerjevega pisma (odgovor na 2. vprašanje) (APMC, 2).
 Fig. 6: Second page of Drager's letter (answer to the second question) (APMC, 2).

15 Ime Calvenius do sedaj še ni izpričano (prim. *Onomasticon* II, 26–27). Čeprav Drager izrecno omenja to ime, moramo upoštevati tudi druge možnosti, kot so Calventius, Calvenus, Calvinus. *Onomasticon* (II, 27) navaja ime Calvinus, a po mojem mnenju bi lahko šlo za že izpričano ime Calventius (Drager bi lahko spregledal N in T v ligaturi) ali pa novo ime Calvenius.

16 Rekonstrukcija teh pet vrstic se razlikuje od tistih v CIL in Wedenigu (Viator Gaetuli, Avitus Magni, Spectatus Sexti, Secundinus Secundi, Finitus Magni, Crescens Nertomari, Maximus Quinti, Aemilius Spectatus, Iulius Maximianus, Calvinus Martialis, Avitus Secundi) zaradi odkritja dveh novih rokopisov in podatkov iz Frölich.

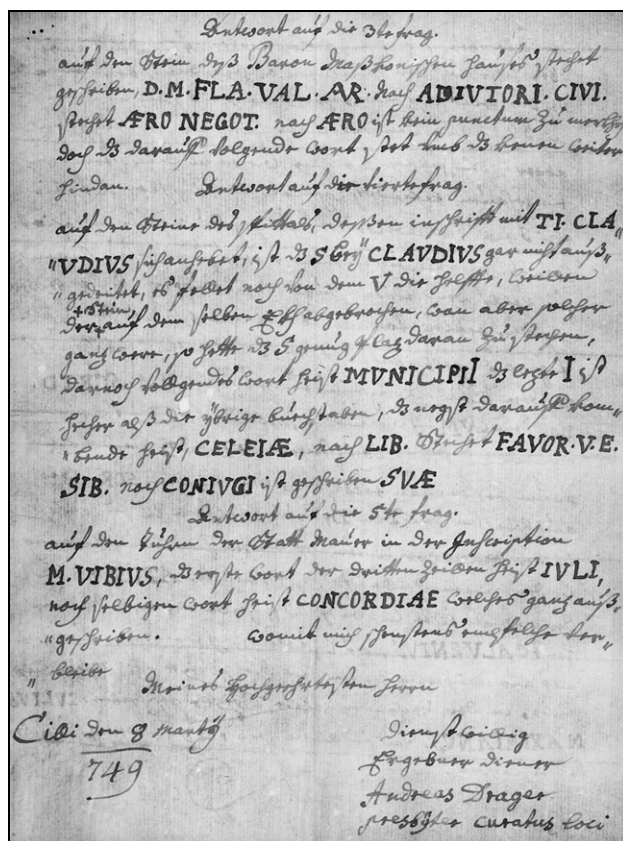

Sl. 7: Tretja stran Dragerjevega pisma (podrobnosti o napisu) (APMC, 2).
Fig. 7: Third page of Drager's letter (details on the inscription) (APMC, 2).

v deseti vrstici pa je zapisno ime *IVLIVS MAXIMIANVS* (CIL – vrstica 9, Frölich – vrstica 8). Po moji rekonstrukciji prvi *CALVENIVS* stoji v vrstici 8 (ne 7), glede na to, da Duelij in rokopis *Mercurius and cornuta figura* v sedmo vrstico postavljata ime *MAXIMVS QUINTI*. Rekonstrukcija imen (oz. celotnega napisa), ki jo je mogoče videti v nadaljevanju, pa je nastala z upoštevanjem vseh imen, ki so izpričana v vseh rokopisih.

Cornuta figura (sl. 4)

Na četrti strani rokopisa *Mercurius et cornuta figura* je skica reliefa, ki upodablja bitje z rogovi in z Merkurijem ni v neposredni vezi. Pod reliefom je zapisano, da se je nahajal na desni strani Ljubljanskih vrat, a so ga

Sl. 8: Zaključek Dragerjevega pisma (APMC, 2).
Fig. 8: Conclusion of Drager's letter (APMC, 2).

odnesli na Dunaj.¹⁷ Relief predstavlja rogato vodno božanstvo, t. i. Aheloja. Z območja Slovenije poznamo štiri njegove upodobitve (eno v Ljubljani, tri v Celju). Relievi Aheloja so v Pokrajinskem muzeju Celje shranjeni pod inv. št. 121, 177 in 358. Če jih primerjamo s skico, kaže relief št. 121 največjo podobnost, lahko bi šlo celo za isti spomenik.¹⁸ Njegovo čaščenje lahko v Celeji povezujemo s strahom pred poplavno Savinjo, ki je bil v zavesti prebivalstva zelo zasidran. Čaščenje Neptuna in upodobitve Aheloja so zato imele pomembno vlogo.

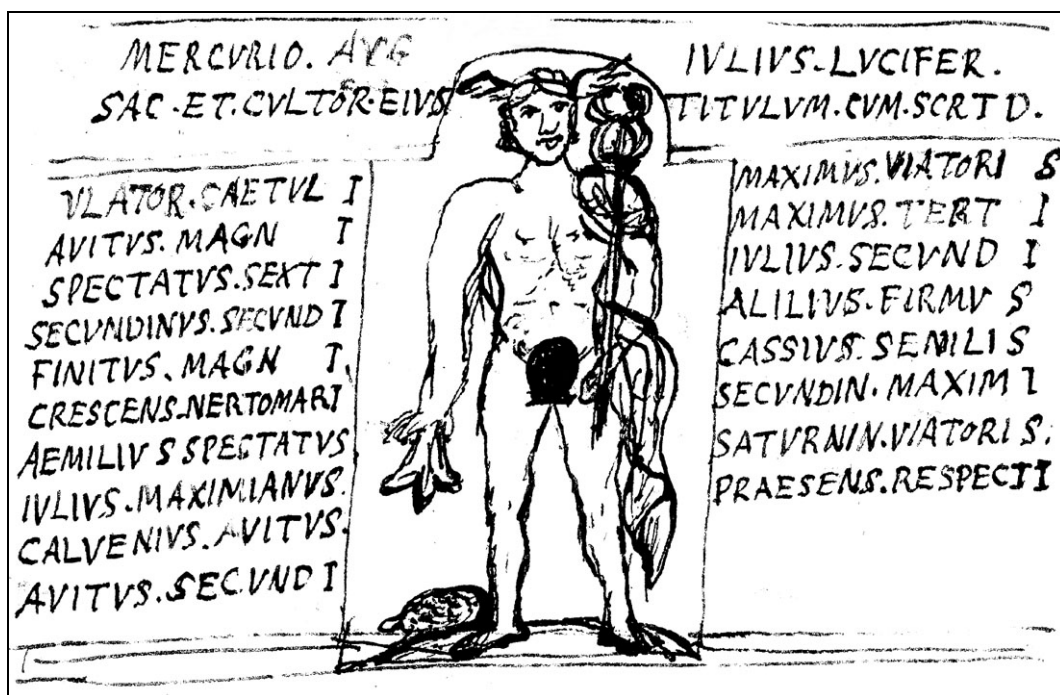
Kakšen bi lahko bil razlog, da je t. i. *cornuta figura* dobila mesto zraven Merkurija? Predvidevamo lahko, da sta bila nekako povezana. Možno je, da je stala hiša Martina Ledererja blizu Ljubljanskih vrat¹⁹ in so ju zato

¹⁷ Na Dunaju ni mogoče zaslediti nobenega Aheloja.

¹⁸ Prim. Lazar, 2001, 51 (sl. 64); prim. Mussini, 1998, 261–270, ki se osredotoča na umetnostnozgodovinski vidik. Nekaj besed je namenjenih tudi kronologiji (datiranju) in vlogi tega vodnega božanstva na našem ozemlju, ki se v Ljubljani lahko povezuje z barjem (apnenčasta glava boga Aheloja se hrani v Mestnem muzeju Ljubljana). Avtorica predstavi le dve upodobitvi boga Aheloja iz Celeje, a je bil med izkopavanji Spodnjega gradu (Knežji dvorec) med letoma 1991 in 1995 najden še eden (prim. Lazar, 2004, 469, sl. 9). Prim. tudi Wentzel, 1893, 214–216.

¹⁹ Ljubljanska vrata so se nahajala na začetku današnje Ljubljanske ulice, kjer so še vedno vidni ostanki zidu. Prim. opomba št. 13, kjer tamkaj predstavljeni zaključki o lokaciji mesarij ne potrjujejo te trditve.

Sl. 9: Skica Merkurija po Frölichu.
Fig. 9: Drawing of Mercury by Frölich.

postavili skupaj. Relief bi naj predstavili na Dunaj, tega podatka pa ni mogoče zaslediti za izgubljen Merkurijev relief. Ni nemogoče, da so tudi Merkurijev spomenik poslali na Dunaj, kjer so ga nato izgubili ali založili.²⁰

Imena na spomeniku

Med 21 osebami, ki so izpričane na napisu, jih ima 6 ime tipa *duo nomina* in tako zanje lahko sklepamo, da so bili rimski državljani. Pri Calvenijih in Kasiju sta druga dela lahko tudi v genitivu. V tem primeru bi tako kot vsi ostali z imeni tega tipa najverjetneje pripadala peregrinom.²¹ Pravnega statusa ostalih oseb na spomeniku ni mogoče natančno določiti. Prevladujejo namreč osebe, ki so poimenovane z osebnim imenom in imenom v genitivu, vendar temu ni dodana še oznaka (*filius, servus, libertus*). Na ta način so lahko poimenovani svobodni, sužnji in osvobojeenci. Še najmanj verjetno se na prvi pogled zdi, da bi šlo za sužnje; nobeno ime namreč ni grško, pa tudi tipičnih latinskih imen za najnižji sloj (npr. *Felix, Hilarus* idr.) ni. Na podoben način lahko izločimo tudi osvobojeence. Preosta-

ne najverjetnejša možnost, da gre za prebivalstvo brez državljanstva, torej peregrine.

Avtohtonega porekla je samo keltsko ime *Nertomarus*, ki v prevodu pomeni "tisti, katerega moč je velika".²² Imena *Avitus, Secundinus, Secundus, Maximus* lahko uvrstimo med t. i. *Decknamen*, ki so bila posebej priljubljena na romaniziranih območjih; e. g. *Avitus* (CIL III 11699, CIL III 5226, CIL III 5256); *Secundinus* (CIL III 5271, CIL III 5272); *Secundus* (CIL III 5271, CIL III 5272, CIL III 5270); *Maximus* (CIL III 5233, CIL III 5191) idr.

Imena, ki so zapisana na spomeniku, ne potrjujejo teze, da bi Merkurijev relief lahko kazal na vpliv avtohtonega panteona. V tem primeru bi med njegovimi častilci namreč pričakovali več prebivalcev z imeni avtohtonega izvora. Njihova odsotnost govori bolj v prid temu, da je Merkurij iz Celeje odraz rimskega kulta. Ker pa je nastanek napisnega kamna treba postaviti vsaj v 2. pol. 2. st. (Wedenig, 1997, C 12, 121) (imena brez prvega imena – *praenomen*), ko je romanizacija že dosegla svoj vrhunec in so latinska imena (prevedena, istozvečneča in druga) prevladala nad ostalimi, le eno izpričano ime keltskega izvora ne more biti odločilen argument.

20 Nobeni podatki ne potrjujejo te možnosti.

21 Prim. Wedenig 1997, 121 (C 12), ki naniza še druge možnosti za pravno socialni status, ki so jih zagovarjali predvsem v preteklosti i, npr. Ausbüttel 1982, 42, ki predvideva, da gre za sužnje.

22 Za element *nerto-* glej Evans 1967, 237; ime analizira tudi Meid (2005, 113–114), saj se v Panoniji pojavi relativno pogosto; *Celtic Personal Names*, NOR 44.

Ostaja vprašanje, kaj je združevalo posameznike, ki so izpričani na spomeniku. Del odgovora gotovo ponuja že samo posvetilo, ki je namenjeno Merkuriju. Združenje, ki je v ospredje postavilo boga Merkurija, je moralo imeti vsaj posredno povezavo s trgovino, dobičkom ali čim podobnim. Tako bi jih lahko opredelili za trgovce oziroma obrtnike, vendar tega ni mogoče potrditi z nobenim drugim argumentom. V spomin si moramo priključiti še podatek o usnju, ki so ga našli ob spomeniku. Ker pa nimamo nobenih informacij o ohranjenosti in starosti te najdbe, na njeni osnovi ni mogoče delati nadaljnjih sklepov.

Vrednost novih rokopisov, v katerih je omenjen Merkurij iz Celeje, ni sporna, saj poleg najdiščnih podatkov prinašata še razmeroma natančno skico žal izgubljenega kamna. Oba rokopisa, ki sta se nahajala v konvolutu, predstavljata pomemben vir za najdiščne podatke o v 18. st. najdenem napisnem kamnu z reliefom. Vsi Merkurijevi atributi, upodobljeni na reliefu, pa tudi lepo atletsko telo, potrjujejo njegov rimski značaj. Risbe reliefa oziroma sploh celotnega kamna, ki jih imamo pred seboj, govorijo o tem, da je kamen odraz rimske ikonografije, ki je lahko nastala le v dobro romaniziranem okolju, kar je Celeja gotovo bila (Visočnik, 2007).

THE LOST INSCRIPTION WITH A RELIEF OF MERCURY (CIL III 5196). TWO NEW MANUSCRIPTS ON THE LOST MONUMENT FROM CELEIA

Julijana VISOČNIK

Archdiocesan Archive Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Krekov trg 1

e-mail: julijana332@yahoo.com

SUMMARY

In 2003, a convolute containing several manuscripts dealing mostly with Celeian inscriptions was found in an antiquities shop in Vienna. The attention was firstly focused on the manuscript entitled "Mercurius et cornuta figura" consisting of four pages, which deals with the lost inscribed monument with a relief of Mercury from Celeia. Upon a detailed analysis of the convolute, it was discovered that it also contains a letter written by Andreas Dragerus, where the author (here known) focuses on the same monument. Data from both manuscripts add to our knowledge about the currently lost monument due to the fact that the circumstances of the find are described in detail. There is also a description of the relief and "Mercurius et cornuta figura" contains a sketch in which Mercury is depicted in accordance with Roman iconography. The attribute in his right hand is somewhat peculiar but can most likely be explained as a reflection of poor stone-cutting work or copying. The names on the inscription support the conclusion that Mercury's depiction is typically Roman – if it was to be Celtic, the list of worshippers would contain more Celtic names. Since the monument belongs to the second half of the 2nd C., the time when Romanization had already reached its peak and Latin names had already prevailed, just one Celtic name cannot present a decisive argument. The value of both newly discovered manuscripts cannot be doubted since they represent an important source for the more precise transcription of the inscription, an attempt at which is also included in the article. All Mercury's attributes, with which he was depicted on the monument, as well as his beautifully shaped athletic figure, confirm his Roman nature and the whole monument is a reflection of a Roman iconography which could have been created only in a well Romanized environment, which Celeia certainly was.

Key words: Roman period, Celeia, Noricum, manuscripts, epigraphy, iconography, religion

OKRAJŠAVE

ANRW (1972–) – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. H. Temporini (ur.) Berlin, New York, Verlag Walter de Gruyter.

CIL (1893–) – Corpus inscriptionum Latinarum. Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Berlin.

LIMC (1981–1994) – Lexicon iconographicum mythologiae classicae. Artemis Verlag Zürich/ München, Bern.

Onomasticon – B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Vol. I: Aba – Bysanus*, Budapest 2005²; *II: Cabalicius – Ixus*, Wien 1999; *III: Labareus – Pythea*, Wien 2000; *IV: Quadratia-Zures*, Wien 2002.

RE (1894–1995) – A. F. Pauly: Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. J. B. Metzler'schen Buchhandlung, Stuttgart.

VIRI IN LITERATURA

APMC, 1 – Arhiv Pokrajinskega muzeja Celje (APCM), L 371 ("Mercurius et cornuta figura").

APMC, 2 – APMC, L 371 (pismo A. Dragerja).

Alföldy, G. (1974): *Noricum*. London – Boston, Routledge & K. Paul.

Ausbüttel, F. M. (1982): Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des Römischen Reiches. Kallmünz, M. Lassleben.

Baratta, G. (2001): *Il culto di Mercurio nella Penisola Iberica*. Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona.

Buocz, T. (1991): Das Bruchstück eines Mercurius-Votivreliefs von Savaria. V: Praznovszky, M. (ur.): 2. internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens. Veszprém, Veszprém megyei Múzeumok, 183–198.

Clauss, M. (1999): Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich. Stuttgart – Leipzig, B. G. Teubner.

Combet-Farnoux, B. (1980): *Mercure romain. Le culte public de Mercure et la fonction mercantile à Rome de la république archaïque à l'époque augustéenne*. Roma, École française de Rome.

Combet-Farnoux, B. (1981): *Mercure romain, les 'Mercuriales' et l'institution du culte imperial sous le Principat augustéen*. V: Haase, W. (ur.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 17, 1. Berlin – New York, W. de Gruyter, 457–501.

Duellius, R. (1733): *De variis, iisque potissimum selectis ad elegantiores literas pertinentibus rebus Lucubratio epistolaris. Ad illustrissimum et excellentissimum dominum, dominum Joannem Antonium de Boxadors, comitem de cavella, baronem de Vallamot... Hippolytopolus*.

Evans, D. E. (1967): *Gaulish Personal Names*. Oxford, Oxford University Press.

Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie (2009): *Ubi erat lupa*. In: <http://www.ubi-erat-lupa.org/> (15. 9. 2009).

Frölich, E. (1728?): *Diplomata Styriae*. HS St. Paul 861/0. St. Paul, 7–8.

Giunio, K.A. (2004): Kult Merkura – boga trgovine u rimskoj provinciji Dalmaciji. *Histria Antiqua*, 12. Pula, 141–148.

Gubo, A. (1909): *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz, U. Mosers.

Hofeneder, A. (2005): Die Religion der Kelten in den antiken literarischen Zeugnissen, 1. Von den Anfängen bis Caesar. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Knabl, R. (1862): *Codex ducatus Styriae epigraphicus romanae vetustatis*. Ms. 1668. Graz (rokopis izdan na zgoščenki leta 2000).

Kolšek, V. (1986): Muzejski trg 5. Varstvo spomenikov, 28. Ljubljana, 265.

Lazar, I. (2001): Celeia. Arheološka podoba mesta. Celje, Pokrajinski muzej.

Lazar, I. (2004): New finds from Celje and a Problem of the Celeian Forum. V: Noelke, P., Naumann-Steckner, F., Schneider, B. (ur.): *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architectur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen*. Köln, Zabern, 469–474.

Lochner von Hüttenbach, F. (1989): *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung*. Graz, Leykam.

Meid, W. (2005): *Keltische Personennamen in Pannonien*. Budapest, Archaeolingua.

Moga, V. (2004): *Mercurius la Apulum*. Apulum, 41. Alba-Iulia, 253–258.

Muchar, A. (1844): *Geschichte des Herzogthums Steiermark I. Graetz, Damian und Sorge*: Leuschner & Lubensky.

Muratorius, L. A. (1739): *Novus thesaurus veterum inscriptionum I. Mediolanus*.

Musini, E. (1998): La rappresentazione del dio fluviale Acheloo in area Slovena. *Arheološki vestnik*, 49. Ljubljana, 261–270.

Noll, R. (1962): *Griechische und lateinische Inschriften der Wiener Antikensammlung: ein Verzeichnis*. Wien, Verlag Notring der Wissenschaftlichen Verbände Österreichs.

Orellius, I. (1828): *Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandam Romanae antiquitatis disciplinam accommodata ac magnarum collectionum supplementa complura emendationesque exhibens (cum ineditis Io. Casp. Hagenbuchii)*, 1. Turici.

Orožen, I. (1854): *Celska kronika*. Celje, J. Jeretin.

Orožen, J. (1971): *Zgodovina Celja in okolice I. Od začetka do leta 1848*. Celje, Kulturna skupnost.

Petsch, M. (1936): Die Goetterverehrung in Noricum zur Roemerzeit. Wien.

Raybould, M. E., Sims-Williams, P. (2007): A Corpus of Latin Inscriptions of the Roman Empire containing Celtic Personal Names. Aberystwyth, CMCS Publication.

Scherrer, P. (1984): Der Kult der namentlich bezeugten Gottheiten in römerzeitlichen Noricum (doktorska disertacija). Wien.

Simon, E., Bauchhenss, G. (1992a): Mercurius. V: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, 6, 1. Zürich – München, Artemis 500–554.

Simon, E., Bauchhenss, G. (1992b): Mercurius. V: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, 6, 2. Zürich – München, Artemis, 272–306.

Steiner, J. (1862): Codex inscriptionum Romanarum Danubii et Rheini, 4. (Inscriptiones Raetiae primae, Raetiae Secundae, Norici, Pannoniae primae). Katrich, Gross-Steinheim.

Višochnik, J. (2007): Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celejskega prostora (doktorska disertacija). Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Waltzing, J. P. (1899): Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romain 3. Louvain, reprint 1970, Hildesheim – New York, G. Olms.

Wedenig, R. (1997): Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum. Klagenfurt, Geschichtsverein für Kärnten.

Wentzel (1894): Acheloos. V: Pauly, A. F. (ur.): Pauly-Wissowa Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, 1, 1. Stuttgart, J. B. Metzler, 214–216.

www.newadvent.org (2009-03): <http://www.newadvent.org/cathen/04721b.htm>: Johann Nepomuk Cosmas Michael Denis